

ANDRZEJ CZYŻEWSKI¹

RECENZJA KSIĄŻKI KRZYSZTOFA FIRLEJA *ROZWÓJ PRZEMYSŁU ROLNO-SPOŻYWCZEGO W SEKTORZE AGROBIZNESU I JEGO DETERMINANTY*²

Autor podjął się realizacji bardzo interesującego tematu. Przemysł rolno-spożywczy w sektorze agrobiznesu pełni szczególną rolę. Z jednej strony jest naturalnym zwieńczeniem procesu produkcji surowców rolniczych i ich przepływu „od pola do stołu”, w wyniku czego stają się one produktami finalnymi, z drugiej jest postrzegany w Polsce jako obszar stosunkowo mało zaawansowanych technologii. Zasadne staje się więc pytanie, co zmieniło się w tym zakresie w okresie transformacji gospodarki Polski, włączając w to okres przedakcesyjny oraz początkową fazę pełnego członkostwa Polski w UE. Próba odpowiedzi na pytanie, czy w badanym segmencie gospodarki żywnościowej (agrobiznes) ujawniły się procesy rozwoju technologicznego i czy towarzyszył temu wzrost konkurencyjności produktów, implikujący strukturalne modyfikacje towarów, stała się myślą przewodnią pracy, którą Autor konsekwentnie rozwija. Główny cel rozprawy sprowadza do oceny rozwoju przemysłu rolno-spożywczego w sektorze agrobiznesu i przedstawienia determinant ograniczających jego funkcjonowanie. Wspiera go siedem celów szczegółowych. Dwa dotyczą bezpośredniego otoczenia przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego, to jest oceny aktualnego stanu i rozwoju agrobiznesu i gospodarki żywnościowej w Polsce oraz jego roli w rozwoju przedsiębiorstw badanego sektora, dwa następne – czynników warunkujących rozwój przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego i ich diagnozy ekonomicznej, trzy zaś ostatnie – możliwości programowania rozwoju tych przedsiębiorstw ze wskazaniem na determinanty i szanse realizacji właściwej strategii rozwoju w świetle przeprowadzonych badań. Weryfi-

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu (e-mail: kmigz@ue.poznan.pl).

² K. Firlej, 2008: *Rozwój przemysłu rolno-spożywczego w sektorze agrobiznesu i jego determinanty*. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. Monografie 185, Kraków.

kacji podlegała hipoteza główna i pięć szczegółowych. Sprowadza się ona do twierdzenia, iż czynniki wewnętrzne i zewnętrzne warunkują stan, aktywność ekonomiczną i rozwój przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego w sektorze agrobiznesu. Hipotezę tę konkretyzują badania szczegółowe, w których świetle o jakości przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego decydują warunki ekonomiczne i polityczne, o ich strukturze zaś i poziomie rozwoju – ilość i jakość kapitału ludzkiego, a także odpowiednia ingerencja państwa za pośrednictwem instrumentów polityki społecznej i gospodarczej. Weryfikowana jest także teza, iż rozwiązania instytucjonalne determinują zdolność konkurencyjną wewnętrzną i międzynarodową, a finansowa pomoc unijna ma kluczowe znaczenie dla aktywizacji i modernizacji badanych firm, m.in. poprzez napływ nowoczesnych technologii, wsparcie inwestycji i tworzenie warunków do ekspansji rynkowej firm w kraju i zagranicą.

Powyższe deklaracje Autora są konsekwentnie realizowane, co widać w przekroju całej rozprawy. Część empiryczna badań opiera się na materiałach statystycznych GUS z lat 1990–2005, 2000–2006, bilansach 3018 przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego z lat 1998–2002 opublikowanych w Monitorze Polski B w formie bilansów i sprawozdań finansowych, a także ankiecie przeprowadzonej w 2007 roku w 289 firmach badanego sektora w Małopolsce. Zastosowane w pracy metody badawcze mają charakter klasyczny. Dominuje metoda analizy indukcyjnej i dedukcyjnej z elementami redukcji widocznymi w procesie wnioskowania. Z rozważą zostały dobrane metody szczegółowe analizy. Dla oceny konkurencyjności przedsiębiorstw Autor wykorzystuje metodę 5 sił Portera, jak też metody analizy finansowej *ex ante* i *ex post*. Dla porównań i wyznaczenia określonych relacji posługuje się takimi miarami struktury, jak: odchylenie standardowe, współczynnik zmienności, średnia arytmetyczna, mediana, współczynnik korelacji Pearsona. Dla określenia charakteru rozkładu zmiennych stosuje testy Shapiro-Wilka i Kołmogorowa-Smirnowa, które pozwalają odrzucić założenie o rozkładzie normalnym i przyjąć dla celów weryfikacji test Kruskala-Wallisa, stosowany dla zmiennych ciągłych, ale nieparametrycznych. W ocenach statystycznych dla określenia różnego rodzaju współzależności stosowany jest test Chi2 i przyjmowane są trzy poziomy istotności. Wykazane wyżej metody analizy i statystyczne zostały dobrane prawidłowo, w zgodzie z celami pracy i potrzebą weryfikacji hipotez. Autor wykazał umiejętność ich stosowania i interpretacji, chociaż nie uniknął uchybień, na przykład przy określaniu współczynników korelacji cen surowców i artykułów przetworzonych dla lat 1990–2005 w cenach stałych. Nie podaje też, czy badał stacjonarność szeregów czasowych i jakim ewentualnie testem. Ponadto czytelnik ma prawo orientować się co do zakresu czasowego danej analizy. Autor nie idzie mu na rękę. Stosuje bardzo różne zakresy czasowe prowadzonych analiz. Najdłuższe szeregi dotyczą lat 1990–2005, potem badane są okresy 1998–2002, 1999–2009, 2002–2006, wreszcie 2007 rok. Rozumiem, iż cele pracy i dostępność materiałów leżą u podstaw tak różnych zakresów czasowych. Nic jednak nie zwalnia Autora, by prezentując określoną tabelę, podać w tytule okres, którego ona dotyczy.

Przechodząc do uwag ogólniejszej natury, chciałbym zwrócić uwagę na trzy kwestie. Po pierwsze, w rozdziale II, w którym Autor bardzo ciekawie omawia miejsce polskich przedsiębiorstw w agrobiznesie i deklaruje odniesienie tego do UE i świata, zabrakło niestety analizy porównawczej warunków finansowych przedsiębiorstw polskich z odpowiednimi warunkami w UE, USA czy Japonii. Bez tych porównań tytuł tego rozdziału sformułowany jest trochę na wyrost i nie znajduje pokrycia w zaprezentowanym tekście. Po drugie, interesujący jest wniosek z badań, w którym stwierdza się brak istotnego związku pomiędzy rentownością majątku i sprzedaży badanych firm (1998–2002) a umiejscowieniem ich w konkretnych regionach, co sugerowałoby, iż lokalizacja tych firm w danym regionie nie ma znaczenia dla jej rentowności. Jednak czym wytłumaczyć fakt, iż stosunkowo najwięcej dobrych firm zlokalizowanych było w centralnej i północnej Polsce? Czy było to tylko konsekwencją ich liczebności, czy może także przeciętnej zamożności mieszkańców i uwarunkowań cywilizacyjnych. Wpada przeto zapytać o interpretację tej pozornej bądź rzeczywistej sprzeczności. Po trzecie, przeprowadzone na potrzeby pracy badania ankietowe, a także zaprezentowane scenariusze makro- i mikroekonomicznego wpływu na rozwój przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego w Polsce w dużym stopniu są zdeterminowane subiektywizmem ocen zarówno respondentów (m.in. dyrektorów i właścicieli), jak i Autora, który na przykład dla oceny atrakcyjności działów agrobiznesu czy otoczenia firm przyznaje różne wagi. Rozumiem, iż czynnik subiektywizmu w tego typu badaniach musi wystąpić, interesujące jest jednak, jak Autor go interpretuje i czy stara się go zminimalizować. Szkoda, że w pracy, w rozdziale o metodyce badań, kwestia ta została pominięta.

Rozprawa zawiera znaczące wartości poznawcze, jest przykładem oryginalnych osiągnięć i twórczego wkładu w badania gospodarki żywnościowej w Polsce. Pragnę tu wyeksponować najważniejsze ustalenia. Badania Autora potwierdzają tezę, iż dla rozwoju przedsiębiorstw agrobiznesu szczególnie znaczenie mają interakcje między poziomem makro- i mezofunkcjonowania przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego, gdyż te rozwiązania wpływają na ich sytuację dochodową. Szczególnie wysoko w tym zakresie oceniam identyfikację czynników systemowych, jak na przykład: określenie roli bieżącej sytuacji rolnictwa, kształtowania cen surowców rolnych, sezonowości ich podaży, a także umów kontraktacyjnych oraz integralnych związków przemysłu rolno-spożywczego z pozostałymi segmentami agrobiznesu. Osiągnięciem rozprawy jest także wskazanie na czynniki zewnętrzne, determinujące sytuację ekonomiczną badanych przedsiębiorstw, a związane z dostępem do rynku na terenach miejskich i wiejskich, poziomem konkurencyjności produktów, stosunkiem władz publicznych do usuwania barier ograniczających funkcjonowanie przedsiębiorstw sektora czy dostępnością wykwalifikowanej siły roboczej. To te właśnie czynniki odpowiednio, jako stymulanty i destymulanty, określają makro- i mezoekonomiczne uwarunkowania funkcjonowania działalności badanych firm i przekładają się na ich sytuację dochodową.

Bardzo interesujące i poznawczo inspirujące jest określenie atrakcyjności ekonomicznej agrobiznesu (gospodarki żywnościowej) i jego działań. Autor, stosując wielofazowe procedury oceny i rangowanie 10 cech, określających zyskowność poszczególnych działań agrobiznesu, w tym przemysłu spożywczego, udowadnia, iż spośród 6 segmentów tego sektora w Polsce przemysł spożywczy zajmuje drugą pozycję (8,1 pkt) i niewiele tylko ustępuje obrotowi towarowemu (8,55 pkt), przy średniej dla całego sektora rolno-spożywczego 7,29 pkt. Tego rodzaju kwantyfikacje należą do oryginalnych i stosunkowo rzadko przeprowadzanych ocen badawczych i są użyteczne w polityce zrównoważonego rozwoju gospodarki żywnościowej. Wyróżnić chciałbym również rozważania dotyczące wpływu cen surowców na ceny produktów finalnych przemysłu rolno-spożywczego. Zostały pokazane relacje cenowe wybranych 9 surowców rolniczych i odpowiadających im artykułów spożywczych na przestrzeni 16 lat (1990–2005) w cenach stałych, jak też relacje pomiędzy cenami stałymi surowców, artykułów przetworzonych i wielkości spożycia w odniesieniu do pięciu podstawowych grup produktów: pszenica – chleb, buraki cukrowe – cukier, żywiec wieprzowy – szynka, rzepak – olej jadalny, jaja w skupie i detalu. Przeprowadzona analiza stanowi interesujący wkład do dyskusji dotyczącej kwestii sukcesywnego tanienia surowców rolniczych i artykułów przetworzonych. Autor pokazuje, iż zjawisko to jest zróżnicowane. Ceny skupu (stałe) niektórych surowców rolniczych spadają względnie szybciej niż wytwarzanych z nich artykułów przetworzonych, na przykład relacja pszenica – chleb. W odniesieniu do innych produktów jest odwrotnie, na przykład mleko skup – detal, żywiec wieprzowy – szynka. Co ciekawe jednak, w większości badanych relacji względnie szybciej spadały ceny (stałe) wyrobów finalnych niż surowców. Jednakże w przypadku niektórych produktów, na przykład chleba, wystąpiło zjawisko odwrotnie, natomiast w przypadku ziemniaków jadalnych i cukru wystąpiła tendencja do niewielkiego wzrostu. Badania Autora skłaniają do ogólniejszego wniosku, iż nie należy uogólniać kwestii „taniejącej sukcesywnie żywności”, mając na uwadze tylko różnicowanie się cen surowców rolniczych i artykułów spożywczych.

Duże walory poznawcze zawiera analiza sytuacji ekonomicznej 17 branż przemysłu rolno-spożywczego w Polsce, sporządzona na podstawie „Roczników Statystycznych GUS” dla lat 2000–2004, to jest okresu tuż przed akcesją do UE i na samym jej początku. Pokazuje ona dynamikę produkcji, a także w niektórych przypadkach wielkość spożycia i wskaźniki finansowe tego przemysłu, na przykład branży mięsnej. Służy do określenia sytuacji „wyjściowej” przed akcesją do UE przedsiębiorstw funkcjonujących w przemyśle spożywczym pod kątem atrakcyjności ekonomicznej ich wewnętrznej struktury. Dzięki zastosowaniu metody pięciu sił Portera przedstawia w ujęciu branżowym rywalizację między przedsiębiorstwami, szansę pojawienia się nowych produktów, siłę przetargową dostawców i nabywców oraz możliwość ujawnienia się substytutów. Rozważania te zawierają walory oryginalności i pozwalają na ocenę wewnętrznego zróżnicowania branż, ich profilu ekonomicznego i konkurencyjności wewnętrznej przemysłu rolno-spożywczego w Polsce. Osią-

gnięciem badawczym Autora są także wyniki analizy porównawczej efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego w Polsce, dotyczące wszystkich przedsiębiorstw tego przemysłu (w liczbie 3018), dla których publikowane były bilanse i sprawozdania finansowe w Monitorze Polski B za lata 1998–2002, pogrupowanych w 17 wyróżnionych branż. Autorowi udało się syntetycznie określić punkt startu polskiego przemysłu rolno-spożywczego do UE w zakresie rentowności majątku, sprzedaży (przychodów) i kapitału. Widać, jak badane firmy pogrupowane w branży dbały o pozycję ekonomiczno-finansową, wykorzystywały kapitał własny do generowania zysków, zwiększały przychody, racjonalnie traktowały politykę kadrową, zwracały uwagę na poziom wydajności pracy i potencjał produkcyjny. Uzyskane wyniki pozwoliły dokonać klasyfikacji firm w układzie regionalnym, z uwzględnieniem sześciu makroregionów (według klasyfikacji NUTS), oraz podziału na firmy słabe, średnie i dobre pod kątem rentowności majątku, sprzedaży i kapitału. Przedstawione w konkluzji wnioski, w szczególności dotyczące wpływu lokalizacji przedsiębiorstw w regionie na rentowność majątku, sprzedaży i kapitału, uważam za oryginalne i ważne osiągnięcie badawcze.

Na specjalne wyróżnienie zasługują wyniki badań uwarunkowań rozwoju przemysłu rolno-spożywczego w Małopolsce ze względu na bardzo szeroko określony obszar badań empirycznych. Dotyczą one 289 firm z pięciu branż: zbożowej, cukierniczej, mleczarskiej, owocowo-warzywnej i mięsnej, które wypełniły ankietę składającą się z rozbudowanych 48 pytań, dotyczących charakterystyki firmy oraz czynników zewnętrznych i wewnętrznych, systemowych i organizacyjnych ich rozwoju. Badania dotyczą wprawdzie tylko jednego regionu – Małopolski, pozwalają jednak uogólnić wnioski ze względu na swą kompleksowość i reprezentatywność. Celem ich była ocena determinant, traktowanych jako stymulatory bądź bariery rozwoju przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego we wspomnianych wyżej branżach w 2007 roku, to jest 3 lata po akcesji Polski do UE. Pozwoliło to Autorowi dokonać jakościowych porównań sytuacji ekonomicznej badanego sektora przed akcesją do UE i po akcesji i na wyciągnięcie stosownych wniosków. Ocena dotyczy zmian w poziomie konkurencyjności badanych firm, wpływu przekształceń gospodarki Polski na ich funkcjonowanie czy działań na rzecz usuwania barier dla rozwoju firm przez władze państwowe i samorządowe. W odniesieniu do czynników wewnętrznych podkreślona została rola jakości oferowanych towarów, siły ekonomicznej firm oraz stopnia dostosowań przedsiębiorstw do nowych warunków funkcjonowania. Jeśli idzie o czynniki systemowe, to Autor podnosi zasadniczą rolę rolnictwa jako determinanty rozwoju firm agrobiznesu oraz wpływu cen surowców, sezonowości i cykliczności podaży, a także kontraktacji oraz współzależności z funkcjonowaniem pozostałych działów agrobiznesu. W zakresie czynników organizacyjnych do najważniejszych należy zaliczyć: sposób zarządzania firmą, ocenę stopnia znajomości wizji przedsiębiorstwa, jakość i kwalifikację kadry oraz sposoby jej rekrutacji. Wyróżniane czynniki Autor traktuje jako aktywizujące bądź ograniczające rozwój badanych firm, w zależności od ich wystąpienia bądź braku. Odpowiednie po-

równania uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego w Polsce przed akcesją do UE i po akcesji pozwoliły określić postęp, jaki dokonał się w badanym sektorze i rolę przynależności do UE w modernizacji i dostosowaniach badanych firm do standardów europejskich. Jest to niewątpliwie sukces Autora i duże osiągnięcie badawcze.

Uznanie recenzenta budzi także próba odpowiedzi na pytanie, jak powinno wyglądać programowanie rozwoju przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego. Rozważania w tym zakresie mają charakter normatywny, wykorzystującą dostępną literaturę, którą Autor porządkuje w taki sposób, iż wyłania się konkretna odpowiedź na postawione wyżej pytanie. Wskazuje najpierw na czynniki analizy systemowej (identyfikacja celów, kategoryzacja powiązań i struktur, obiektywna analiza skutków), następnie na sposób przeprowadzenia diagnozy ekonomicznej i społecznej badanego sektora, wreszcie na typy możliwych do zastosowania strategii, które powinny realizować cele rozwoju przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego, takie jak: generowane zyski, wzrost konkurencyjności oferty, zwiększenie stopnia przetworzenia surowców, poszerzenie asortymentu produkcji, orientację na klienta czy zdobycie doświadczenia na rynku międzynarodowym. Osiągnięciem badawczym Autora jest przedstawienie możliwości adaptacji różnorodnych strategii do praktyki rozwoju firm przemysłu rolno-spożywczego w Polsce w zgodzie z narodowym planem rozwoju i strategią spójności na lata 2007–2013. Interesujący jest również pomysł przedstawienia różnych metod scenariuszowych, znajdujących zastosowanie w badaniach rozwoju przemysłu rolno-spożywczego w Polsce, w szczególności w zastosowaniu do oceny wpływu makrootoczenia na rozwój przedsiębiorstw badanego sektora. Wachlarz proponowanych ocen dotyczy endogenicznych determinant rozwoju tych firm i osiągania relatywnych korzyści konkurencyjnych w sektorze agrobiznesu. W tym zakresie wyróżnić trzeba sposób, w którym Autor przedstawia mocne i słabe strony sytuacji wewnętrznej agrobiznesu w Polsce w fazie pełnego członkostwa w UE, zwracając uwagę na takie elementy analizy strategicznej, jak: środowisko przyrodnicze, sytuację demograficzną, bezrobocie, strukturę agrarną, infrastrukturę, kierunki produkcji rolnej, rozwój sektora usług i small businessu, rynkowe otoczenie sektora czy edukację i doradztwo. Zaslugą Jego jest także zwrócenie uwagi na występowanie relatywnych korzyści konkurencyjnych w poszczególnych działach agrobiznesu. Eksponowane jest w tym przypadku 13 kryteriów oceny badanego segmentu agrobiznesu i prezentowana jego strategiczna ocena, włączając w to korzyści konkurencyjne. Przemysł rolno-spożywczy w Polsce został zaprezentowany na tle m.in. rolnictwa, przemysłu środków produkcji, usług i obrotu towarowego, a więc najważniejszych segmentów gospodarki żywnościowej. Walory poznawcze tego pomysłu komplementują Autora i składają się na ogólnie wysoką ocenę przeprowadzonych badań.

Lektura recenzowanej rozprawy nasuwa kilka szczegółowych uwag krytycznych. Nie jest uzasadnione twierdzenie, iż „...pierwsze trzy rozdziały pracy zawierają przedstawienie roli agrobiznesu w rozwoju współczesnej gospodarki” [s. 10]. Brakuje bowiem oceny wpływu na współczesną gospodarke

traktowaną ogólnie. Ponadto w rozprawie Polska, niejako z definicji, traktowana jest jako kraj typowo rolniczy [s. 249–250]. Jest to niewłaściwe i nieprawdziwe określenie z wielu względów, m.in. z uwagi na udział sektora rolnego w tworzeniu PKB oraz pełnozatrudnionych w rolnictwie w strukturze zawodowej ludności kraju. Należy raczej pisać o względnie dużych zasobach czynników wytwórczych w sektorze rolno-żywnościowym (spożywczym). Dyskusyjne jest także twierdzenie, iż jedną z mocnych stron polskiego agrobiznesu po integracji z UE jest funkcjonowanie giełd towarowych [s. 277]. Jest to nie trafne określenie. Autor ma raczej na uwadze funkcjonowanie rynków hurtowych, nazywanych w Polsce niesłusznie giełdami, gdyż nie spełniają one kryteriów ustawowych. Uważam także, iż tytuł w rozdziale VIII: *Rola krajowych instytucji w rozwoju sektora agrobiznesu i realizacji wspólnej polityki rolnej UE*, jest zdecydowanie zbyt szeroki w stosunku do zawartych treści. W istocie jest to rozdział dotyczący tylko agencji rolnych w Polsce i to zaprezentowany bardzo skrótowo.

W konkluzji uważam, iż recenzowana książka, pomimo uwag krytycznych, zasługuje na wysoka ocenę. Dzieło wyróżnia się przejrzystą metodą badawczą, jasno określoną strukturą celów i hipotez. Skutecznie łączy dedukcyjne i indukcyjne myślenie o uwarunkowaniach i czynnikach rozwoju przedsiębiorstw rolno-spożywczych w Polsce przed akcesją i po akcesji Polski do UE oraz występujących między nimi współzależnościach. Dzięki głębokiej znajomości krajowej i zagranicznej literatury przedmiotu, a przede wszystkim olbrzymiej kwerendzie źródłowej Autor w sposób twórczy skonstruował aparat badawczy pracy, który pozwolił mu z sukcesem zrealizować zakładane cele i pozytywnie zweryfikować stawiane hipotezy badawcze. Struktura wyróżnionych czynników, ich sprzężenia, stawiane diagnozy ekonomiczne składają się na kompleksowy ogląd rozwoju przemysłu rolno-spożywczego w Polsce jako segmentu gospodarki żywnościowej. Przedstawione prezentacje są wymierne, wielopłaszczyznowe, a przede wszystkim wiarygodne. Książka Krzysztofa Firleja to rozprawa o walorach makro- i mikroekonomicznych. Autor sprawnie porusza się na obu obszarach, wykorzystując zarówno wiedzę podstawową, jak i stosowaną. W efekcie recenzowana praca z sukcesem integruje myśl teoretyczną z efektywną analizą empirii. O ile główna hipoteza badawcza zakłada, iż określona struktura czynników zewnętrznych, wewnętrznych, systemowych i organizacyjnych warunkuje stan, efektywność ekonomiczną i rozwój przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego w Polsce, o tyle hipotezy szczegółowe w pełni ją konkretyzują, zarówno od strony warunków ekonomicznych i politycznych funkcjonowania badanych przedsiębiorstw, jak i gromadzonego w nich kapitału ludzkiego, zdolności konkurencyjnej krajowej i międzynarodowej, interwencji państwa poprzez instrumentarium społeczno-ekonomiczne czy pomoc finansową UE. Recenzowaną pracę uznaję za przedsięwzięcie nowatorskie, ambitne i udane. Rozprawa zachęca do dyskusji przede wszystkim dojrzałością i wiarygodnością ocen, głębokimi przemyśleniami i szerokim spojrzeniem na badane zjawiska i ich uwarunkowania. Rozprawa Krzysztofa Firleja jest przykładem użytecznej analizy porównawczej – dynamicznej,

a w pewnym zakresie przestrzennej. Z sukcesem wypełnia lukę, jaką tworzy niedostatek tego typu pozycji w literaturze dotyczącej przemysłu rolno-spożywczego w Polsce. Monografia ta wychodzi naprzeciw problemom nauki, praktyki gospodarczej, a także dydaktyki akademickiej, umiejętnie łącząc wątek teoretyczny z praktycznymi doświadczeniami badanych przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego. Pragnę też podkreślić, iż zgłoszone wyżej uwagi krytyczne i dyskusyjne wynikają po części ze złożoności materii, którą przyszło się Autorowi zajmować, oraz szerokości ujęcia nowatorsko nakreślonego tematu. Stąd też biorą się różnorakie refleksje, jakie rozprawa ta wywołuje. To, że tak się dzieje, jest bezdyskusyjnym walorem recenzowanej książki.